

NADİR (Benî Nadîr)

bağı kurdu. Hz. Ömer halife olduğunda bu yahudileri, ensardan Muzahhir b. Râfî'i öldürdükleri ve kendi oğlu Abdullah'ı uyurken damdan atıp ellerinin kırılmasına sebep oldukları için (Fayda, s. 183-187) Suriye bölgesinde ayrı bir yere iskân etti.

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, I, 246; Buhârî, "Meğâzî", 14, 15, "Farzû'l-İhumus", 19; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 169, "Harâc ve'l-İmâre ve'l-fey", 19, 22, "Akziye", 10; Nesâî, "Kasâme", 7, 8, 9; İbn İshak, *es-Sîre*, s. 291-292, 297-300; Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 3, 4, 8, 184-193, 363-370, 374, 381; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 164-166, 173-174, 188-189, 202, 211-212, 215; III, 47-48, 54-60, 94, 199-202, 256; IV, 372-373; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 31-34, 57, 58; Belâzûrî, *Ensâb*, I, 262, 285, 325, 339, 374, 518; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), II, 487-491, 493, 536, 538, 550-552, 553, 554, 555; Süheylî, *er-Rauzû'l-ünûf*, IV, 290, 310-311, 338, 372-373, 408-409; V, 396-402; VI, 12, 47, 210-211, 358-359; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, I, 658, 680; II, 140-141, 143-144, 146, 173, 174; L. Caetani, *İslâm Tarihi* (trc. Hüseyin Cahid), İstanbul 1924, II, 71, III, 99-107, 301-302; W. M. Watt, *Muhammad at Medina*, Oxford 1956, s. 192; R. Paret, *Mohammed und der Koran*, Stuttgart 1957, s. 10; Hayrullah Örs, *Musa ve Yahudilik*, İstanbul 1966, s. 7, 64, 257, 265; M. Ahmed Câdelmevî v.dğr., *Eyyâmü'l-'Arab fi'l-Câhiliyye*, Beyrut, ts., s. 63-65; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 478-479, 508, 587, 594, 626; Mustafa Fayda, *Hz. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler*, İstanbul 1989, s. 18, 184-187; Nadir Özkuyumcu, "Asr-ı Saadet'te Yahudilerle İlişkiler", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslâm*, İstanbul 1994, II, 417-496; Elşad Mahmudov, *Sebepl ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamberin Savaşları* (doktora tezi, 2005); MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 147-161; M. S. Erlangen, "Die Palmen (Lina) der Banû'n-Nadîr und die Interpretation von Koran 59:5", *ZDMG*, CXLVI/2 (1996), s. 317-380; M. Lecker, "Did Muhammad Conclude Treaties with the Jews Tribes Nadîr, Qurayza and Qaynuqa'?", *JOS*, XVII (1997), s. 29-36; A. J. Wensinck, "İsrâil", *İA*, V/2, s. 1128.

NADİR ÖZKUYUMCU

NÂDİR ŞAH

(نادر شاه)

(ö. 1160/1747)

İran'da Avşarlılar hânedanının kurucusu ve ilk hükümdarı (1736-1747).

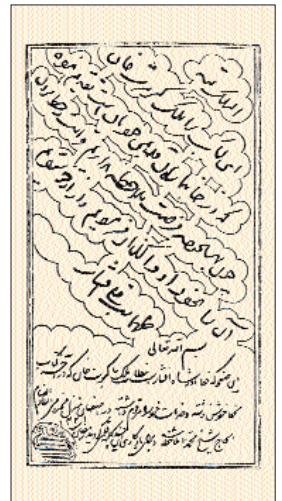
Muharrem 1100'de (Kasım 1688) Horasan'ın Destgird köyünde doğdu. Asıl adı Nadr (Nezr) Kulı'dır. Kuzey Horasan'ın Ebîverd sınır bölgesinde yaşayan Afşar Türkmenleri'nin Kırklubasına mensup olup babasının adı İmam Kulı'dır. Çocuk yaşta babasını kaybetti. Ebîverd bölgesi valisi Baba Ali Bey'in maiyetinde bulundu ve onun iki kızı ile evlendi. 1723'te Baba Ali Bey'in vefatından sonra onun yerini aldı. Ardından İran'ın Afganlı Galzaylar (Gilzay-

lar) tarafından işgali üzerine Meşhed ve civarının bağımsız hâkimi olan Melik Mahmûd-ı Sîstânî'ye katıldı. Ancak ona karşı gerçekleştirilmek istenen bir suikasta adı karışınca bir grup arkadaşıyla birlikte kaçmak zorunda kaldı. Meşhed bölgesinde sahip olduğu yüksek meziyetlerle kendini kabul ettirip Horasan'ın meşhur emirlerinden biri oldu (1137/1725). Bu sırada Safevî tahtı için mücadele veren Abbas Mirza'nın (II. Tahmasb) talebi üzerine muhafız kuvvetleri kumandanlığına getirildi ve maiyetindeki 2000 kişiyle onun hizmetine girerek Tahmasb Kulı Han unvanıyla anılmaya başlandı. Meşhed'in zaptında önemli rol oynadı. İsfahan ve Şiraz'ı Galzaylar'dan geri aldı (1142/1729). Ardından İstanbul'daki Patrona Halil İsyanı'nı fırsat bilerek hareket geçip Hemedan ve Tebriz dahil İrâk-ı Acem ve Azerbaycan'da Osmanlılar'ın elinde bulunan yerleri yeniden Safevîler'e kazandırdı.

Bir müddet sonra doğuya yönelerek Abdâfîler'den Herat'ı aldı. Bu arada Osmanlılar'ın karşı harekâtı neticesinde Hemedan ve Kirmanşah'ı ele geçiren Şark Seraskeri Ahmed Paşa'nın II. Tahmasb'ı yenilgiye uğratması, Hekimoğlu Ali Paşa'nın Urmiye ve Tebriz'e girmesiyle iki taraf arasında antlaşma yapılmıştı (12 Receb 1144 / 10 Ocak 1732). Tebriz, Hemedan ve Kirmanşah'ı Safevîler'e; Gence, Tiflis, Revan, Şirvan ve Dağıstan'ı Osmanlılar'a bırakan bu antlaşma, Osmanlı Hükümdarı I. Mahmud'u memnun etmediği gibi İsfahan'a dönen Nâdir tarafından da kabul görmedi. Nâdir antlaşmayı bozdu, II. Tahmasb'ı tahttan indirip yerine onun henüz birkaç aylık olan oğlu III. Abbas'ı geçirdi. Kendisini de "vekîlü'd-devle" ve "nâibü's-saltana" ilân ederek yönetime hâkim oldu (17 Rebîülevvel 1145 / 7 Eylül 1732). Ardından emrindeki kuvvetleri üçe ayırdı, başında bulunduğu orduyla Erbil'e gitti, oradan da Bağdat'a yürüyüp şehri kuşattı (Receb 1145 / Ocak 1733). Ancak yardımı gelen Erzurum Valisi Topal Osman Paşa kumandasındaki Osmanlı askerleri karşısında dayanamayıp yaralı olarak Hemedan'a döndü (7 Safer 1146 / 20 Temmuz 1733). Aynı yılın aralık ayında yeniden Irak seferine çıktı, Kerkük'ün kuzeyinde Akderbend mevkiinde Osmanlı kuvvetlerini yenerek Bağdat'ı kuşattı. Fakat İran'da kendisine karşı başlatılan bir girişimi haber alınca muhasarayı kaldırıp geri döndü. Zira bu sırada İran'ın güneydoğusunda Mahmud Han isyan etmişti. Nâdir Ramazan 1146'da (Şubat 1734) isyanı bastırıp Şiraz'ı ele geçirdi. Oradan İsfahan'a gitti ve Osmanlılar'a karşı Ruslar'la bir ittifak yaptı. 1147

Şevvalinde (Mart 1735) Ruslar'ın desteğiyle Gence'yi kuşattıysa da ele geçiremedi ve Kars'a yürüdü. Burada bir günlük mücadelenin ardından Arpaçayı'nı geçerek Kars'ın güneydoğusuna çekildi. Kendisini takip eden Abdullah Paşa kuvvetlerini mağlûp ettikten sonra 17 Safer 1148'de (9 Temmuz 1735) Gence'yi, 22 Rebîülevvel'de (12 Ağustos) Tiflis'i ve 15 Cemâziyelevvel'de (3 Ekim) Revan'ı zaptetti. Böylece İran'ı Osmanlı ve Rus baskısından kurtarmış oldu. Bu seferlerin ardından Mugan sahrasında ordu kumandanları, devlet adamları, ulemâ ve eşrafın katıldığı bir kurultay tertip ederek artık İran'ın istikrara kavuştuğu gerekçesiyle Horasan'a dönmek arzusunu belirtti. Sayıları 20.000'i bulan katılımcılar kendisinden İran'ı bırakmamasını istediler. Bunun üzerine Safevîler'le Osmanlılar arasında savaşırlara ve dolayısıyla kan dökülmesine sebep olan aşırı Şii anlayışının terk edilip mutedil Ca'ferî mezhebinin benimsenmesi şartıyla bu isteği kabul etti ve Nâdir Şah unvanıyla hükümdarlık makamına getirildi (24 Şevval 1148 / 8 Mart 1736). Böylece Safevîler hânedanı son bulmuş oluyordu. Nâdir Şah'ın müslümanlar arasında mezhep farklılığından doğan düşmanlığa nihayet vermek ve İran'ı İslâm ülkeleri arasında yalnızlıktan kurtarmak için başlattığı bu hareket İran'da onun Sünnîlik'le itiham edilmesine yol açtı.

Osmanlılar'la yapılan barış görüşmelerinde bu durum bildirilerek diğer şartların yanında Osmanlılar'ın Ca'ferî mezhebini beşinci hak mezhep olarak kabul etmeleri, Mekke'de Ca'ferîler adına bir rükün açılması ve İranlı hacılar için emir-i hac tayininin kabulü istendi. Aylar süren müzakerelerden sonra Osmanlı tarafı İranlı hacılar için emir-i hac tayinini kabul etti (18

Nâdir Şah'ın el yazısı (İSAM fotoğraf arşivi)

Cemâziyevvel 1149 / 24 Eylül 1736). Ca'ferîliğin beşinci mezhep olarak tasdik edilmesi talebi ise şer'î ve siyasî mahzurlar gerekçe gösterilip reddedildi; fakat sadece İran'a ait bir mezhep şeklinde tanınmasında bir sakınca görülmedi. Nâdir Şah'ın Şii-Sünnî yakınlaşması için girişimleri devam etmiş, Osmanlı ve İran ulemâsı arasında 1159'da (1746) Necef'te müzakereler yapılmış, bir mutabakat metni imzalanarak İranlılar'ın Hz. Peygamber'in ashabına kötü atıfta bulunmaması, Osmanlılar'ın da İran Şii inancını İslâm dairesinde görmeleri hususunda anlaşma sağlanmıştır. 1159 (1746) tarihli anlaşma metninde İranlılar'ın dört halifeyi hayır ve dua ile anacakları ibaresi de yer almıştır.

Nâdir Şah Zilkade 1150'de (Mart 1738) Kandehar'ı ele geçirdi ve eski şehrin yakınlarında kendi adıyla anılan (Nâdirâbâd) yeni bir şehir kurdu. Burada Galzay ve Abdâfil'in katılımı üzerine güçlenen ordusu ile aynı yıl içinde Gazne, Kâbil, Celâlâbâd ve Peşâver'e hâkim oldu. Oğlu Rızâ Han'ı İran hükümdarı sıfatıyla Meşhed'e gönderdi, kendisi de büyük bir ordu ile Evrengzib'in 1118'de (1707) vefatından sonra iç karışıklıklarla zaafa düşen Hindistan'a yöneldi. Zilkade 1151'de (Şubat 1739) Lahor'a, bir ay sonra Delhi'ye hâkim oldu. Bâbürlü hazinesine el koydu ve ünlü Taht-ı Tâvûs ile "kûh-i nûr" elması dahil olmak üzere hazineyi yanına alıp Ramazan 1152'de (Aralık 1739) Kâbil'e döndü (Nâdir Şah, Taht-ı Tâvûs'u daha sonra I. Mahmud'a hediye olarak göndermiş olup günümüzde Topkapı Sarayı Hazine Dairesi'nde bulunmaktadır; elmas ise halen İngiliz kraliyet ailesindedir). Ardından Hindistan'da yeniden karışıklıklar baş gösterince Sind'e giderek hâkimiyetini sağlamlaştırdı.

Hindistan'da kalmak istemeyen Nâdir Şah, Bâbürlüler'le yaptığı antlaşma ile İndus nehrinin batısında kalan yerleri topraklarına kattı. Hindistan'ı üç eyalete taksim edip 7 Safer 1153'te (4 Mayıs 1740) Nâdirâbâd'a döndü. Bu arada oğlu Rızâ Han Türkistan seferine çıkmıştı. Nâdir Şah da o tarafa yöneldi. Buhara ve Hıve hanlarını mağlûp ederek Meşhed'e döndü. Aynı yıl içinde Dağıstan ve Gürcistan seferine çıktı, on sekiz ay kadar bölgede kaldıktan sonra 1156'da (1743) Osmanlılar'a karşı yeni bir sefer başlatıp 400.000 kadar olduğu rivayet edilen ordusuyla Kerkük'e girdi. Ancak aynı başarıyı Musul'da gösteremedi. 8 Şâban 1156'da (27 Eylül 1743) başlattığı kuşatmayı bir hafta sonra kaldırmak mecburiyetinde kaldı. Bağdat Valisi Ahmed Paşa ile vardığı mutabakat ne-

ticesinde bölgedeki mukaddes mekânları ziyaret etti. Bu sırada bazı Safevî hânedan mensuplarının tahtı ele geçirmek için çalışmalar yaptığını haber alınca İran'a döndü ve istikrarı sağladı. Bu arada Basra körfezinde güçlü bir donanma oluşturarak Bahreyn ve Uman'a hâkim oldu.

Musul kuşatmasının ardından Osmanlılar'a karşı yeni bir sefer başlattı. Bunun sebebi, Safevîler'den I. Hüseyin'in Osmanlılar'a iltica etmiş olan oğlu şehzade Sâfi Mirza'nın İran şahlığında hak iddia etmesiydi. Plana göre Kars seraskeri onu Tebriz üzerinden İsfahan'a götürüp tahta çıkaracaktı. Bu sırada Osmanlılar da İran'a üç cephe açmış bulunuyordu. Nâdir Şah bu gelişmeler üzerine Kars'a yürüyüp kaleyi kuşattı (18 Cemâziyelâhir 1157 / 29 Temmuz 1744). İki ay süren bu kuşatmadan bir sonuç alamadı. Ancak 23 Receb 1158'de (21 Ağustos 1745) Kağaverd mevkiinde Yeğen Mehmed Paşa idaresindeki Osmanlı kuvvetlerini bozguna uğrattı. Ardından İsfahan'a dönerken bir taraftan imar çalışmaları ile ilgilendirken diğer taraftan bazı kumandan ve beylerin ayaklanmalarını bastırdı. Bu arada kendisine karşı bir tertip içinde olduğu gerekçesiyle oğlu Rızâ Kuli Mirza'nın gözlerine mil çektirdi. Ca'ferî mezhebinin Osmanlılar'ca tanınması hususundaki ısrarından vazgeçerek 17 Şâban 1159 (4 Eylül 1746) tarihinde Osmanlılar'la bir antlaşma yaptı (Kerden Antlaşması). Bundan bir süre sonra da ağır vergi yükü ve baskılara karşı Sistan'da çıkan büyük bir ayaklanmayı bastırmak için çok kan dökmesinin sebep olduğu tedirginlik ortamında hayatlarının endişe eden bir grup kumandanı tarafından Fethâbâd'da çadırında öldürüldü (11 Cemâziyelâhir 1160 / 20 Haziran 1747). Mezarı Meşhed'dedir. Dört defa evlenen Nâdir Şah'ın beş oğlu, on beş torunu ve diğer yakınları arasında başlayan kanlı iktidar mücadeleleri sonunda yeğeni Ali Kuli Han, Âdil Şah unvanıyla tahta oturdu. Torunu Şâhruh ise Horasan'a hâkim oldu. Osmanlı belgelerinde Nâdir Şah dönemi İran'ı Devlet-i Nâdiriyye ve Devlet-i Behiyye-i Nâdiriyye şeklinde adlandırılmıştır (BA, MD, nr. 152, s. 324, 326, 359, 362).

Sert ve acımasız tutumuyla tanınan Nâdir Şah modern literatürde İskender, Timur ve Napolyon ile mukayese edilir. Ayrıca batıda Osmanlılar'a, Türkistan'da hanlıklara verdiği tahribatla Ruslar'ın, doğuda da Bâbürlüler'e verdiği zararlar İngilizler'in işini kolaylaştırdığı yönünde eleştirildiği dikkati çeker. Köklü bir devlet geleneğinden gelmemişse de askerî dehası

ve sert disipliniyle başarı kazanmış, fakat askerî başarıları kalıcı olmamıştır. Bununla birlikte İmâmîyye Şiîliği'nin İran'da yaygınlaşmasında ve tarihte ilk defa modern anlamda bir Afganistan ülkesinin ortaya çıkmasındaki rolü önemlidir.

BİBLİYOGRAFYA :

- BA, MD, nr. 138, s. 82, 258, 388, 410; nr. 139, s. 105, 288, 291, 310, 318, 327, 367, 404, 418, 419; nr. 140, s. 167-169, 191, 193, 206, 300; nr. 141, s. 41; nr. 142, s. 10, 96, 141; nr. 148, s. 218; nr. 150, s. 132, 168, 189, 201, 423; nr. 152, s. 63, 142-143, 297, 324, 326, 359, 362; BA, *Nâme-i Hümâyun Defteri*, nr. 3, s. 3-4, 43-45; nr. 8, s. 32, 62, 63; İzzî, *Tarih*, İstanbul 1199, vr. 7^a-12^b, 17^a-20^a, 40^a-41^b, 73^a, 86^a-107^b; Mehdî Han, *Dürre-i Nâdire: Tarih-i 'Asr-ı Nâdir Şâh* (nşr. Ca'ferî-Şehîdî), Tahran 1341 hş.; a.mlf., *Cihângüşây-ı Nâdirî* (nşr. S. Abdullah Enver), Tahran 1341 hş.; a.mlf., *Nâdir Şah Tarihi Tercümesi*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2179; *1730 Patrona İhtilâli Hakkında Bir Eser: Abdi Tarihi* (nşr. Faik Reşit Unat), Ankara 1999, s. 20-40; Subhî, *Tarih*, vr. 13^b-41^a, 48^b-57^b, 190^a-234^a, 237^a; Şem'dânî-zâde, *Mürî't-tevârih* (Aktepe), s. 60-62, 127-128; J. Fraser, *The History of Nadir Shah*, London 1971; Tanburî Artin, *Tahmas Kulu Han'ın Tevârihi* (trc. Esat Uras), Ankara 1942, s. 15-47; A. de Clause, *Tarih-i Nâdir Şâh* (trc. M. Bâkir Emîr-hânî), Tebriz 1346 hş.; Abdül Aziz, *The Imperial Treasury of the Indian Mughals*, Lahore 1942, s. 554; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/1, s. 210-234, 299-313; P. Avery, "Nadir Shah and the Afsharid Legacy", *CHIR*, VII, 3-58; R. W. Olson, *The Siege of Mosul and Ottoman-Persian Relations (1718-1743): A Study of Rebellion in the Capital and War in the Provinces of the Ottoman Empire*, Bloomington 1975; L. Lockhart, *Nadir Shah, A Critical Study Based Mainly Upon Contemporary Sources*, Lahore 1976; Faruk Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkmenlerinin Rolü*, Ankara 1976, s. 191; Ali Džafar-Pour, *Nâdir Şah Devrinde Osmanlı-Iran Münasebetleri* (doktora tezi, 1977), İÜ Ed. Fak.; Rızâ Şa'bânî, *Hadîs-i Nâdir Şâhi*, Tahran 2536 şş.; G. F. MacMunn, *Afghanistan from Darius to Amanullah*, Lahore 1979, s. 52-53; M. Behcet el-Eserî, *Zerâ'î'u'l-'aşabiyyâtî'l-'unşuriyye fi işâreti'l-hurub ve hamelâti Nâdir Şâh 'ale'l-'Irâk fi rivâyeti şahidi 'ıryân*, Bağdad 1401/1981, s. 37-96; W. Floor, *Hükümet-i Nâdir Şâh* (trc. Ebül-Kâsim Sırfî), Tahran 1368 hş.; Gulâm Rızâ-yı Verherâm, *Nizâm-ı Hükümet-i İrân der Devrân-ı İslâmî*, Tahran 1368 hş., s. 225-242; a.mlf., *Menâbi'-i Tarih-i İrân*, Tahran 1371 hş., s. 111-113; Nûrullah Lârûdî, *Zindegânî-yi Nâdir Şâh*, Tahran 1369 hş.; Saim Arı, *Osmanlı Arşiv Kaynakları Işığında Nadir Şah - I. Mahmud Dönemi Ehli Sünnet-Şii Diyalogu* (doktora tezi, 2001), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Münir Aktepe, "Nadir Şah'ın Osmanlı Padişah'ı I. Mahmud'a Gönderdiği Taht-ı Tavus Hakkında", *TD*, sy. 28-29 (1975), s. 113-122; Abdurrahman Ateş, "Nadir Şah'ın Şahsiyet ve Fikirleri", *TDA*, sy. 94 (1995), s. 93-94; E. Tucker, "1739: History, Self and other in Afsharid Iran and Mughal India", *Ir.S*, XXXI/2 (1998), s. 206-207; V. Minorsky, "Nadir", *IA*, IX, 21-31; J. R. Perry, "Nadir Şâh Afşâr", *EP* (ing.), VII, 853-856; Faruk Sümer, "Avşarlılar", *DiA*, IV, 164-165; Abdülkadir Özcan, "Mahmud I", a.e., XXVII, 349-350.

